

УДК 330.1

Шевченко О. О.

ПАРАДИГМА ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ В КОНКРЕТНО-ІСТОРИЧНИХ УМОВАХ СУЧАСНОГО СВІТОВОГО ГОСПОДАРСТВА

Постановка проблеми. У сучасному світі в зв'язку з глобальними трансформаціями світового господарства виникає необхідність осмислення господарських змін, які здійснюються через кризові процеси сучасності, що спостерігаються в усіх аспектах життєдіяльності глобальної цивілізації.

Питання економічного розвитку постійно перебувають у полі зору як зарубіжних, так і вітчизняних дослідників, є предметом численних наукових дискусій. Сучасні дослідження економічного розвитку спираються на емпіричну реальність, узагальнюють окремі процеси та категоріальну ієрархію, яка відображає вихідне поняття розвитку та разом з тим формує можливу теоретичну схему дослідження даної категорії. В них економічний розвиток розглядається із застосуванням системного підходу, синергетики, як процес планомірних змін, внаслідок чого виникає якісно новий стан економічної системи.

Аналіз останніх публікацій. Питання дослідження економічного та господарського розвитку в умовах світових глобалізаційних змін знаходять своє відображення в багатьох наукових публікаціях.

Загальнотеоретичні та методологічні аспекти економічного розвитку висвітлено в роботах В. Волчека, В. Маєвського, Р. Нельсона, Р. Нуреева [11], В. Тарасевича [8] та інших науковців.

Характер і динаміка економічного розвитку, структурні зміни, що супроводжують даний процес, а також техніко-технологічні параметри, які визначають ці зміни знаходилися в центрі уваги таких видатних зарубіжних вчених-теоретиків, як С. Глазьев, Г. Досі, М. Калецький, М. Кондратьєв, С. Кузнець, Й. Шумпетер, Ю. Яковець та інших.

Вплив суспільних витрат і ресурсних обмежень на економічний розвиток є предметом наукового аналізу в працях Е. Денісона, Дж. Кейнса, Дж. Міда, В. Ойкена, П. Сраффи, Р. Солоу, Дж. Тобіна, Р. Харрода, Е. Хансена.

Особливості інституціоналізації соціально-економічного розвитку розглянуто в працях представників соціально-інституціонального напрямку економічної думки Д. Белла, Т. Веблена, Дж. Гелбрейта, Г. Мюрдаля, У. Ростоу, Е. Тоффлера, Дж. Ходжсона та інших авторів.

Інституціональний аналіз економічного розвитку здійснюється в роботах В. Бодрова, В. Гейця, А. Гриценка [3], В. Дементьева [11], В. Новицького, Д. Норта, О. Носової, Р. Нуреева, Ю. Петруні, В. Решетило, А. Чухна та інших.

Протягом останніх десятиліть у вітчизняній економічній науці активно проводили дослідження складових технологічного розвитку, механізмів інноваційного оновлення в працях В. Базилевича, Ю. Бажала, П. Єщенка, О. Лапка, В. Семиноженка, Л. Федулової.

Методологічним підґрунтям дослідження теорій глобалізації, стабільного розвитку стали наукові праці О. Білоруса [4], М. Блауга, А. Гальчинського [1], Л. Дмитриченко, М. Єрмошенка, Г. Задорожного, Д. Лук'яненка, Ю. Пахомова.

Однак, незважаючи на очевидні здобутки економічної науки в дослідженні окреслених наукових проблем, присвячених структурному розвитку національної економіки багато питань і на цей час залишаються не вирішеними навіть у теоретико-методологічному аспекті. Відтак, постає необхідність концептуального усвідомлення та системного дослідження теорій розвитку економіки та формування нової доктрини розвитку в конкретно-історичних умовах сучасної трансформації національної економіки, що зумовило обрання теми, мету та завдання статті.

Метою дослідження є виявлення витоків, детермінант та історичних закономірностей еволюції теорій економічного розвитку в хронологічних межах ХІХ – початку ХХІ ст. та формування на цій основі парадигми економічного розвитку національної економіки в умовах сучасного глобалізованого господарства.

Досягнення поставленої мети обумовило постановку та вирішення таких завдань методологічного та практичного характеру:

- визначити теоретико-методологічні засади дослідження процесів економічного розвитку в історичній ретроспективі з метою уточнення категоріального апарату, виявлення типових та специфічних ознак даного процесу;

- окреслити стан дослідження проблеми еволюції теорій розвитку у вітчизняній науковій літературі ХІХ – початку ХХІ ст. в цілях здійснення історико-теоретичного аналізу процесу економічного розвитку у вітчизняній практиці;

- на основі дослідження еволюції наукових поглядів на проблему економічного розвитку у світовій та вітчизняній економічній думці визначити ступінь обґрунтованості теоретичних концепцій з метою виявлення їх науково-методологічного значення та можливостей застосування сучасною наукою;

- розкрити сутнісні характеристики та функціонально-структурні параметри економічного розвитку, обґрунтувати авторський підхід до їх типологізації;

- проаналізувати трансформацію теорій розвитку економіки з урахуванням теоретико-методологічних новацій сучасної науки;

- провести порівняльний аналіз сучасних моделей економічного розвитку світогосподарських систем;

- визначити тенденції структурних особливостей впливу глобальних криз ХХІ ст. на економічний розвиток;

- систематизувати основні чинники, механізми та вектори стратегічного розвитку в умовах глобальної інтеграції економічного простору країни;

- розробити обґрунтовані науково-практичні рекомендації щодо формування нової доктрини розвитку в конкретно-історичних умовах сучасної трансформації національної економіки.

Виклад основного матеріалу. Будь-яка концепція або наукова теорія виникає у певних історичних умовах, відбиває особливості певного історичного етапу соціально-економічного життя, а також є результатом узагальнення фактів і досвіду з метою надання практичних рекомендацій, визначення конкретних заходів щодо вирішення проблем, які виникають перед суспільством у певний час. Саме тому здобутки зазначених концепцій становлять не тільки теоретичну, але й практичну цінність, бо на підставі їх критичного аналізу можливий плідний пошук ефективних моделей розвитку національної економіки. Дослідження еволюції теорій розвитку дає можливість аналізу стану як окремих факторів впливу, так і загальної оцінки стану цілісності господарської системи суспільства. Відсутність системних досліджень зростання та розвитку (господарського в цілому та економічного зокрема) спричинила недосконалість і невпорядкованість понятійного апарату економічної теорії, оскільки ці питання не розглядаються.

Найбільш ємним поняттям теорій зростання та розвитку, на думку багатьох вчених, є дослідження моделі [2, 5]. В сучасній теорії виділяють кілька головних моделей економічного зростання, які пов'язані з господарським розвитком: модель лінійних стадій розвитку (зростання); теорія структурних трансформацій; теорія зовнішньої залежності; неокласична модель вільного ринку; теорія ендогенного зростання; модель сталого розвитку.

Модель лінійних стадій обґрунтована американським економістом В. Ростоу та передбачає, що будь-яка країна в процесі економічного розвитку за умови більш-менш органічного включення в загально цивілізаційну систему господарських координат має пройти ряд стадій: традиційне суспільство, визрівання передумов для ривка; ривок до само підтримувального

зростання, перехід до технологічної зрілості та ера масового споживання. Ключовим елементом теорії Ростоу є наголос на необхідності накопичення передумов для здійснення ривка до само підтримувального зростання за рахунок внутрішніх і зовнішніх заощаджень, які дають змогу створити критичну масу інвестицій і здійснити на цій основі прискорене економічне зростання.

Моделі структурних трансформацій, які відображають історичний процес переходу в глобальному масштабі від аграрної до індустріальної моделі економічного розвитку, є базовими для індустріальної цивілізації в цілому. Зміст структурних трансформацій найбільш повно викладено в моделі А. Льюїса, де на основі узагальнення історичного досвіду країн, що пройшли стадію індустріалізації, економіка поділяється на два головні сектори: перший – це традиційний сектор з натуральним сільським господарством, прихованим та явним надлишком робочої сили і примітивними знаряддями праці, другий – промисловий сучасний сектор економіки, який поглинає робочу силу, що надходить із сільського господарства, і за рахунок цього здійснюється процес модернізації всієї економіки, зміцнюється її індустріальне ядро. Низка обмежень в концепції Льюїса полягає в тому, що численні припущення й абстрагування від реальних господарських процесів знижують її прикладне значення, а саме – модель не враховує технічний прогрес у промисловості, який сприяє не розширенню зайнятті і промисловості, а витісненню робочої сили, постулює надлишок робочої сили в аграрному секторі економіки країн, що розвиваються, та повну зайнятість у промисловості, припускає функціонування в промисловому секторі конкурентного ринку праці до того часу, поки не буде вичерпано надлишок робочої сили в сільському господарстві.

Концепції зовнішньої залежності відштовхуються від дуже поширеної в західній історико-економічній літературі схеми взаємовідносин центр – периферія, яка почала формуватись ще в XV ст., разом із зародженням світового ринку.

Згідно з неоколоніальною моделлю залежності, зростаюча взаємозалежність країн світу є наслідком і продовженням залежності колоній від метрополій та інших розвинутих країн. Тим самим формуються відносини нееквівалентного обміну у взаємній торгівлі, розвинуті країни отримують економічну і технологічну ренту, транснаціональні компанії вилучають ефект масштабу виробництва, експлуатують природні і людські ресурси менш розвинутих країн тощо. Провідні позиції індустріальних країн у міжнародних фінансових організаціях дають їм змогу впливати на визначення умов надання позик і кредитів державам «третього світу» та країнам з перехідною економікою. Політика й економічна філософія місцевих еліт та фінансових олігархів спрямована дуже часто на імітацію радикальних реформ, що консервує політичну, економічну та технологічну відсталість бідних країн, посилює їхнє залежне становище в міжнародній економічній системі. Інколи такі форми розвитку називають наслідувальним, або залежним, капіталізмом. Об'єктивними передумовами дуального розвитку в національних і міжнародних масштабах є, по-перше, співіснування в менш розвинутих країнах традиційного та сучасного секторів економіки, наявність у цих державах, з одного боку, багатой і освіченої еліти та маси неосвіченого, маргінального населення – з іншого, а в рамках світової економіки – взаємодія в одній системі потужних і багатих промислових націй та слабких і бідних найменш розвинутих аграрних країн. По-друге, циклічність економічного розвитку спонукає до постійного відтворення відносин дуалізму на різних рівнях економічних структур, що надає йому іманентного статусу. Звичайно ж, у цій системі змінюються суб'єкти, вони можуть переходити з однієї сфери до іншої, мінятися місцями, але фактор дуалізму в різних формах залишається присутнім у загальній структурі економічного розвитку. По-третє, розрив між різними елементами системи не лише не скорочується, а й зростає, що поглиблює дуальність економічного розвитку. Вона елімінується соціальною політикою окремих держав та заходами з демократизації міжнародних економічних відносин. По-четверте, дуальний розвиток підтримується своєрідним економічним егоїзмом, що проявляється в незаінтересованості вищих ієрархічних структур у господарському і соціально-політичному розвитку

нижчих, у створенні явних чи прихованих перешкод для цього. Одним з головних недоліків теорії дуального розвитку є її пасивно-споглядацький характер: вона радше фіксує наявне становище, ніж пропонує шляхи і механізми вирішення складних проблем економічного зростання і розвитку.

На сучасному етапі дослідження більш цікавими на думку вітчизняних та закордонних науковців постають питання пов'язані з інноваційним, сталим, технологічним розвитком та місцем теорії знаннєвої економіки (економіки, що базується на знаннях) [6, 7, 13, 14]. Однак, кожна з теорій економічного розвитку (якщо досліджувати часовий лаг з початку ХХ ст. до початку другого десятиліття ХХІ ст.) має свої глибинні теоретичні та методологічні рифи (протиріччя), які необхідно враховувати, оцінюючи загальний економічний стан розвинутих країн та країн, що розвиваються.

Аналізуючи історичні аспекти еволюції теорій розвитку економіки зрозумілими є необхідні процеси інституціоналізації економіки, інноваційного та сталого глобалізованого розвитку (нова теорія ендегенного зростання) [5, 12].

Неокласики пропонують вирішувати проблеми економічного зростання і розвитку шляхом:

- створення сучасного ринкового середовища, де досягається максимальний ступінь економічної свободи для суб'єктів господарської діяльності та для вільного обігу ресурсів;
- здійснення широких програм приватизації державної й комунальної власності, заохочення приватної ініціативи, розвитку малого і середнього бізнесу;
- формування відкритої економіки, лібералізації торговельного режиму, гармонізації зовнішньоторговельних норм і правил з вимогами і стандартами ГАТТ-СОТ та ін.;
- стимулювання інвестиційного процесу, створення критичної маси капіталовкладень шляхом залучення зарубіжних прямих і портфельних інвестицій та технологій.

Нова теорія зростання (ендегенне зростання) була викликана до життя невирішеністю гострих проблем економічного розвитку в країнах, що розвиваються, а останнім часом і в нових незалежних державах, з одного боку, та явною недосконалістю неокласичної концепції вільного ринку – з іншого. Головна особливість моделі ендегенного зростання полягає в орієнтації насамперед на внутрішні чинники і механізми господарського розвитку, які у своїй сукупності здатні забезпечити саморозвиток і самовідтворення цілісних національно-державних економічних систем. Вона не має нічого спільного з концепцією «опори на власні сили», але передбачає залучення в господарський оборот внутрішніх ресурсів і потенцій, що здатні створити необхідні стартові умови економічного зростання і підтримання його оптимальних темпів у довгостроковому плані. Важлива роль при цьому відводиться активній економічній політиці, яка покликана сприяти максимальному залученню всіх наявних у країні ресурсів і механізмів задля формування власної національної економічної системи та її кількісного і якісного вдосконалення [15, 16, 17].

Як засвідчив попередній аналіз, ефективне функціонування національного господарського комплексу за умов глобалізації спроможний забезпечити національний капітал, формування та розвиток якого не може відбуватися хаотично. Держава має створювати необхідні умови для еволюційного визрівання транснаціональних структур у межах конкурентної національної економіки.

В цілях оновлення методології дослідження господарських трансформацій вкрай важливим є застосування методологічних підходів постнеокласичної науки [1], яка дозволяє розглядати глобальне господарство як саморегульований, відкритий цілісний комплекс. Міждисциплінарні дослідження підтверджують положення, що без взаємодії традиційної економічної методології та методології інших наук і методів пізнання не можливе цілісне уявлення трансформацій глобального господарства. Якщо аналізувати методологію підходів, то більш важливими є методологія марксистського підходу та теорій постіндустріального суспільства. Однак ці теорії не в змозі аналізувати повномірні сучасні трансформації світового господарства

через те, у марксизмі не достатньо корелює теза про пріоритет матеріально-економічної складової, а у теоріях постіндустріального суспільства в частині положень технологічного детермінізму. Найбільш адекватною є методологія цивілізаційного підходу, який поза все потребує уточнення відносно структури цивілізації та розуміння духовної складової при набутті цілісності господарських систем в умовах сучасного розвитку.

ВИСНОВКИ

Виходячи з визначних глобалізацією потреб щодо теоретичного та методологічного обґрунтування економічного розвитку нагальним є питання визначення траєкторії розвитку національної економіки. Перспективи подальших досліджень полягають в апробації розробленої парадигми (концепції) щодо аналізу взаємозалежностей між господарським та економічним розвитком на практичних прикладах певних країн з різними рівнями розвитку та оцінки можливостей застосування національною господарською системою.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Гальчинський А. Політична нооекономіка: начала оновленої парадигми економічних знань / А. Гальчинський. – К.: Либідь, 2013. – 472 с.
2. Фактори макроекономічної нестабільності в системі моделей економічного розвитку: колективна монографія / за ред. М. І. Скрипниченко. – К., 2012. – 720 с.
3. Иерархия и сети в институциональной архитектонике экономических систем: монография / А. А. Гриценко. – К., 2013. – 580 с.
4. Білорус О. Г. Проблеми глобальної модернізації та імперативи неоіндустріалізації транзитивних країн / О. Г. Білорус // Економічний часопис-XXI. – 2012. – № 9/10. – С. 3–5.
5. Калінкова І. Ю. Макроекономічні флуктуації: загальне і часткове в динаміці розвинених ринкових систем / І. Ю. Калінкова // Економічний часопис-XXI. – 2012. – № 9/10. – С. 25–28.
6. Филякова Т. И. Циклический характер в экономической динамике и его отражение в теории / Т. И. Филякова // Экономика і регіон. – 2012. – № 4. – С. 75–80.
7. Кирилюк С. М. Методологія дослідження процесів трансформації економічних систем у сучасних теоріях / С. М. Кирилюк, А. М. Проциаликіна // Механізм регулювання економіки. – 2011. – № 4. – С. 172–179.
8. Тарасевич В. Н. Постнеклассическое пространство фундаментальной экономической науки / В. Н. Тарасевич // Социальная экономика. – 2012. – № 1. – С. 21–44.
9. Маслов А. О. Сучасна економічна криза в Україні і світі у контексті інформаційної економічної теорії / А. О. Маслов // Актуальні проблеми економіки. – 2010. – № 6. – С. 31–40.
10. Єщенко П. С. Нова парадигма розвитку економіки – настійливе веління нашого часу / П. С. Єщенко, А. Г. Арсеєнко // Економіка і прогнозування. – 2011. – № 1. – С. 28–47.
11. Институциональные проблемы эффективного государства: монография / Под ред. Р. М. Нуреева, В. В. Дементьева – Донецк: ДонНТУ, 2012. – 371 с.
12. Клейнер Г. Б. Новая теория экономических систем и ее приложения / Г. Б. Клейнер // Вестник Рос. акад. наук. – 2011. – Т. 81. – № 9. – С. 794–811.
13. Корнівська В. О. Сучасні тенденції розвитку глобального економіко-інституційного простору / В. О. Корнівська // Економічна теорія. – 2011. – № 3. – С. 36–45.
14. Майер Джеральд М. Основні проблеми економіки розвитку [текст]: [пер. з англ.] / Джеральд М. Майер, Джеймс Е. Раух, А. Філіпенко. – К.: Либідь, 2003. – 684 с.
15. Столярчук Я. М. Глобальні асиметрії економічного розвитку: монографія / Я. М. Столярчук. – К.: КНЕУ, 2009. – 302 с.
16. Onishi A. Futures of global interdependence (FUGI) global modeling system: Integrated global model for sustainable development // Journal of Policy Modeling, Volume 27, Issue 1, February 2005, P. 101–135
17. Hughes B., Johnston P. Sustainable futures: policies for global development // Futures, Volume 37, Issue 8, October 2005, P. 813–831